

УДК 930.85

Микола ТУПЧІЄНКО,
к.і.н., доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи,
Центральноукраїнський національний технічний університет

ТВОРЦІ АРХІВНИХ І БІБЛІОТЕЧНИХ ДОКУМЕНТІВ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Перші свідчення про існування найдавніших архівів пов'язані з тими регіонами Стародавнього Сходу, де власне виникали перші держави та з'явилася найдавніша писемність. Залишки цих архівів виявлено на території таких державних утворень, як Шумер, Вавілонія, Хеттська держава, Ассирія, Персія та ін. Спираючись на праці Єдварда Кьєра і М. А. Дандамаєва [1,2], спробуємо охарактеризувати не лише перших, творців документів, а й доглядачів архівів.

Відомо, що клинописне письмо виникло наприкінці IV тис. до н.е. в містах-державах Шумеру, звідки воно поширилося країнами стародавнього світу, а клинопис став міжнародною формою писемності, до якої вдавалися навіть давні єгиптяни, переписуючи і зберігаючи копії в архівах. Саме клинописне письмо, написане на глиняних табличках, дає нам можливість познайомитися не лише із здобутками матеріальної культури цивілізацій минулого, а й пролити світло на їх економіку, державний устрій, статистику, соціальну структуру суспільства, міфологію і релігійні вірування тощо.

Показово, що досить скоро після відкриття писемності в Шумері виникають спеціальні терміни, якими позначали писаря. Таким словом було *dub-sar*, яке а в аккадській та ассирійській мовах звучало як *tupsarru*. Воно буквально перекладалося як «людина глиняної таблички» або «людина, що пише на глиняній табличці».

В нововавілонський період це слово додатково отримало значення «жрець». При цьому зрозуміти про кого саме йдеться в документі можна лише з контексту тексту. Таке термінологічне зближення свідчить про все більше входження практики письма у сферу релігійної діяльності в нововавілонський час, хоча повної монополії на освіту храми все ж не мали. В цей період жрець міг стати писарем, але писар за відсутності спеціальної освіти жерцем стати не міг. На думку Оппенхейма в II тис. до н.е. слово *tupsarru* могло мати два значення: 1) ним позначався писар, який складав контракти за плату; 2) писець-вчений. В I тис. останній почав позначатися спеціальною логограмою *SID*. Цією логограмою також позначали головних жерців найважливіших храмів міст Ура, Сиппара, Вавилону та ін., що черговий раз демонструє поступове все більше входження в орбіту функцій жрецтва не лише уміння писати, але вченості.

Незважаючи на те, що в II тис. до н.е. суспільство Межиріччя було за своїм укладом патріархальним, давні тексти дають також форму *tupsarrattu* – буквально «писар-жінка», що може свідчити про певну гендерну рівність у доступності не лише отримання освіти, а й у занятті писарством. Щоправда,

цей термін також перекладається як «мистецтво писаря»/ «справа писаря», що може свідчити на користь участі жінок в оволодінні професією писаря.

Оскільки світогляд давніх суспільств визначався міфологічним і релігійним характером, то цілком зрозумілим є приписування відкриття писемності різним небожителям. Так, на початку виникнення писемності в Шумері його покровителькою вважалася богиня родючості та врожаю Нісаба, а аккадці вважали творцем мистецтва письма бога Набу, якого в текстах називають «досконалий писар», «писар Есагілі», «писар богів», «писар, рівного якому немає», «володар очеретяної палочки» (якою писали по глині). За уявленнями вавилонян він володів всеохоплюючим знанням писарського мистецтва. Водночас відомий вавилонський історик Беррос у своїй «Вавилонській історії» з писемністю пов'язує Oannes – культурного героя божественного походження у вигляді людинориби, наділеної творчою силою, який дав людям знання й мистецтво. Це ім'я не згадується у жодному іншому тексті, але виявлений в Уруці текст дозволив його зіставити з U'an, відомим міфічним мудрецем, якого ще називали Адапа.

Разом з розвитком державності в Межиріччі розвивалася писемність, яка стала невід'ємною і навіть обов'язковою частиною суспільного життя, а з нею розвивалася й професія писаря. Уже в II тис. до н.е. давні тексти дають перелік 29 писарських професій. Водночас, писарі поділялися на «старших» і «молодших», на храмових і царських. Зокрема, в текстах фігурують такі назви, як: «царський писар», «писар війська», «старшина писарів», «писарі, яких цар призначив у місто», «писар м. Вавилону» (як фамільне ім'я), «державний писар» – буквально писар держави, «писар намісника», «писар палацового гарему», «писар полів», «писар гавані», «писар скарбниці», «писар килимів», «писар садівників», «писар воріт (?)», «писар .., зберігач начиння», «храмовий писар» або писар певного храму (Урука) тощо. Цікавим виглядає поєднання професії писаря з обов'язками півчого храму «Писар N, півчий (богине) Інани, Іштар і Нанайі». Як бачимо з цього переліку, склалася вузька та ієрархічна спеціалізація писарської справи, що може свідчити й про те, що освіченість і вміння писати ставали не лише умовою заняття державних та храмових посад, а й ототожнювалися з ними у назві. Водночас, такі посади, як «храмовий писар», «писар скарбниці», «писар намісника», «писар м. Вавилону» позначали посадовців, які не лише вели справи храмів, міст, намісників...., а й формували та зберігали їх архіви.

Унікальною виглядає професія «писар дому табличок». Вона зустрічається лише в текстах Ура. Термін «дім табличок» тлумачиться як школа, але, можливо, під ним варто розуміти саме архівне чи бібліотечне зібрання табличок, тоді посада «писар дому табличок» означатиме архіваріуса чи бібліотекаря.

Варто також відзначити, що вавилонський термін *tupsartu*, яким позначали писаря, був разом з клинописом запозичений іншими етнічними традиціями Передньої Азії, напр. хетами, у меншій мірі асирійцями. Цікаво, що в Ассирії писар позначався логограмою LU.A.BA. – означала писаря, який міг писати на шкурі. У будь-якому випадку відомі тексти, в яких мова

йде про видачу шкір для «храмового і міського писарів»: Але у більшості випадків асирійські писарі все ж таки писали традиційно на глиняних табличках.

В текстах, крім асирійських писарів, згадуються також арамейські. Цей поділ писарів не має однозначного пояснення. Одні дослідники вважають, що в основі поділу писарів на «асирійських» та «арамейських» лежав етнічний принцип, відповідно, вони писали різними мовами. Інші притримуються функціонального походження цих назв, тобто «арамейські писарі» були зайняті веденням дипломатичних справ з арамейськими племенами.

Крім слова *tupsarru*, в текстах нововавилонського, ахаменидського та селевкидського періодів зустрічається слово «сепіру», що означало «перекладач, який знав арайську та аркадську мови, писав по арамейські на шкірі». Так само, як і *tupsarru*, в текстах фігурують різні групи сепіру: «царський перекладач», «царський контролер-сепіру», «царський перекладач, якого призначили в (храм) Еанна», «перекладач будину царевича», «перекладач намісника Аккада», «перекладач будинку управляючого», «перекладач при війську», «старшина над перекладачами при війську», «сепіру, якого приставили до полів», «писар по глині, якого призначили до полів», «сепіру на продовольством», «сепіру -гонець», «сепіру дому Мурашу (приватна людина)», «сепіру – раб (храма бога) Мардука», «сепіру – майно бога Ану».

Цей перелік свідчить, що словом сепіру могли позначати перекладачів, писарів та якусь категорію напіввільних людей.

Ще один термін у значенні перекладач – *turgumanni* – було запозичено з аккадської в арамейську мову, в білію, в арабську і, навіть, в українську та російську мови у формі «драгоман». Цей термін зустрічається в новоасирійських текстах, але в нововавилонських воно невідоме. Дослідники вважають, що його могло витіснити слово сепіру.

Наведені вище терміни, переважно, позначали широкі кола писарів, тоді як їх еліту складали літератори, вчені, які позначалися терміном «*umanni*» Це слово означало також «вчитель» і «майстер-ремесник». В тексті з Марі мова йде про те, що до «*umanni*» входили ремісники, співаки, ювеліри, ковалі, пральники, різьблярі печаток..., тобто цим терміном позначалися фахівці, а належність до вчених визначалася додаванням дієслова «знати». З текстів важко зрозуміти точні обов'язки вчених, вважається, що вони були царськими секретарями, офіційними урядовими писарями.

Варто також зазначити, що серед асиріологів домінує думка (Лессьо), що письмові тексти мали більшу вагу, ніж усні повідомлення. Підтвердження пріоритету писемних текстів над усними має місце в текстах, в яких писар повідомляє, що йому не вдалося побачити оригінал, а тому був змушений скористатися переказом інформатора. З контексту документа видно, що він не схильний довіряти лише почутому. Правда, існує думка, що цей текст є лише формою шкільної вправи, записаної учнем під диктовку вчителя.

Таким чином, в давніх суспільствах Близького Сходу досить рано виділилася група людей, яка професійно володіла письмом. Більше того, спостерігається спеціалізація писарів за різними напрямками діяльності, що знайшло своє відображення в наступних проявах: по-перше, в ускладненні термінології, яка відділяє від писарів перекладачів та вчених, по-друге, назва писар стає частиною назви державної чи храмової посади, врешті, зростаюча кількість писарів продукувала документи різного характеру в геометричній прогресії, що ставило питання про місця і способи її збереження.

Джерела та література

Дандамаев М.А. Вавилонские писцы. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1983. 246 с.

Кьер Эдвард. Они писали на глине. Рассказывают вавилонские таблички. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1983. 246 с.